

Italiýanyň jümmüşinde yslam döwleti nädip guruldy?

Category: Kitapcy, Medisina, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Italiýanyň jümmüşinde yslam döwleti nädip guruldy? ITALIÝANYŇ JÜMMÜŞİNDE YSLAM DÖWLETI NÄDIP GURULDY?

Ispaniýada gurlan Al-Andalus (Endulus) yslam döwletini bilmeýän ýok diýen ýaly. Ýogsam bolmasa, şondan az-owlak gündogarda, ýagny Italiýada Andalus ýaly haýbatly ýene bir yslam döwleti ýaşap geçipdi: Sisiliýa emirligi.

Suratda: Italiýada musulman ilaty garalap görkezýän kartina
Häzir Andalus ady Ispaniýada Andaluziýa görnüşinde dowam edýär. Sewilýa, Kadis Kordowa, Malaga ýaly şäherleriň ýerleşen sebiti sekiz asyrlap musulmanlaryň häkimiýeti astynda ýaşady. Musulman Ispaniýasy manysynda ulanylýan Andalus sözüniň gelip çykyşy hakda «Yslam ensiklopediýasynyň» degişli maddasynda Mehmet Özdemir şeýle maglumatlary berýär:

«Araplar tarapyndan Ispaniýa üçin ulanylýan we ýurtdan doly çykarylanlaryndan spñ ispan diline Andalusiýa görnüşinde geçen ön diňe «Musulman Ispaniýasy» manysynda ulanylan Andalus (Endulus, Endelüs) sözüniň etimologiýasyny doly anyklamak

başardanok. Häzir köplenç «Hispania» görnüşi birinji gezekki basybalyşlardan soň 716-njy ýylda (hijri 98-nji ýyl) basylan zikkede gabat gelýän adyň V asyrda Demirgazyk Afrika geçmezden öň on sekiz ýyllap Ispaniýanyň günortasynda galan wandallaryň (Wandalus) adyndan dörän bolmagynyň mümkindigi (Wandaluziýa, Wandallaryň ýurdy) çaklanýar.

Andalus

Araplaryň sebite birinji gezek 711-nji ýylda Welid ibn Abdylmäligiň halyflyk eden döwründe Tanjanyň häkimi Taryk ibn Zyýadyň serkerdeliginde gelendigi mälim.

Andalus ady ýeke-täk döwleti aňladanam bolsa, aslynda sekiz ýüz ýylyň dowamynda sebitde baş döwlet gurulypdy. Bularyň arasynda Andalus emewileri (756-1031), Tawaýyful-Müluk döwri (1031-1090), Murabitler döwri (1090-1147), Muwahhidler (1147-1229), Grenada Beni Ahmer emirligi (1238-1492) dagy bardy.

Arap musulmanlary ilkinji gezek Ispaniýanyň kenarlaryna çykanda olara birinji bolup boýun egenler we ýörişlerde uly peýdalaryny ýetirenler jöhitlerdi.

Westgotlaryň zulmunyň astynda ejir çekip ýaşan jöhit halky araplary şatlyk bilen garşylapdyr we olara gerekli goldawy beripdir.

Apbasylar Emewi imperiýasyny ýykandan soň Andalus

garaşsyzlygyny yglan etdi. Bu hem-ä yzy gutarmaýan syýasy oňuksyzlyklaryň oduny tutaşdyrды, hemem taryhda deňi-taýy bolmadyk hoşniýetli, dost-doganlyga goldaýan medeniýetiň gurulmagyna sebäp boldy.

Musulmanlar, hristianlar, jöhitle (ýewreýler) bilelikde agzybir durmuşda ýaşaýardylar we örän güýçli medeni alyş-çalşygyny ýola goýupdylar.

Andalus yslam dünýäsinde öçmejek yz galдыran san-sajaksyz alymlary, akyldarlary ýetişdirýärdi, dillere dessan bolan kitaphanalary gurýardy.

Ispaniýada gurlan Al-Andalus (Endulus) yslam döwletini bilmeýän ýok diýen ýaly. Ýogsam bolmasa, şondan az-owlak gündogarda, ýagny Italiýada Andalus ýaly haýbatly ýene bir yslam döwleti ýaşap geçipdi: Sisiliýa emirligi.

• **Sisiliýa emirliginiň gurulyşy**

Italiýanyň Sisiliýa oblasti taryhda dört uly häkimiýetiň astynda ýaşady. Birinjisi b.e.öňki grek ýörişleridi.

Yzyndan karfagenlileriň guran koloniýalary, wizantiýa häkimleriniň jebir-jepaly häkimiýeti, ahyrsoňunda-da musulmanlaryň gelmegi...

Musulmanlar Sisiliýa bilen eýýäm VII asyrda gyzyklanyp başlapdy, emma esasy maksat Italiýany basyp almak bolmandygy sebäpli bu ada IX asyra çenli doly manyda musulman agalygyna girmändi. Musulmanlar Sisiliýany Demirgazyk Afrika ýurtlaryna edilýän ýörişler üçin harby daýanç nokady hökmünde ulanýardylar we ada onçakly üns bermeýärdiler.

IX asyra gelinende bolsa, harby strategiýalary üýtgedip biljek möhüm üýtgeşme bolup geçdi.

Wizantiýa häkimi Ýewfimiý musulmanlary Sisiliýanyň içlerine çagyrmagyndan soň sebite gelip düşen yslam goşuny 827-nji ýylda Sisiliýany doly basyp aldy.

Aglabidleriň Tunisdäki emiri Ziyadat-Allahyň serkerdeligindäki 20 müň adamlyk musulman goşuny az wagtyň içinde Sisiliýany häkimiýeti astyna alyp, Rime tarap ýörişiňem başyny başlady.

Tropeýa, Santa-Sewerina, Amanteýa ýaly Günorta Italiýanyň

Kalabriýa oblastynyň şäherleri we posýoloklary biruçdan musulmanlaryň golastyna giripdir.

• **Watikandaky Keramatly Pýotr soborynda musulman obrazlary**

Keramatly Pýotr sobory – häzir köpimiziň teleýaýlymlarda görýän we Watikanda ýerleşen ajaýyp bina.

Elbetde, häzirki ajaýyp keşbini XVI asyrdan ýaşan Mikelanjelo borçly hem bolsa, taryhy binanyň gurluşy ondanam irki döwürlere uzaýar.

Rimiň alkymyndaky soboryň 846-njy ýylda «çagyrylmadyk myhmanlary» bardy. Sisiliýanyň köp ýerini eýelän musulmanlar başly-barat ýagdaýda Rimiň gala diwarlaryna çenli gidipdiler.

Watikan, Bari, Rim oblastlaryna gurnalan ýörişleriň düýp maksady Sisiliýanyň howpsuzlygyny gazanmakdy. Musulmanlar 827-nji ýylda eýelän Sisiliýa adasyny 1061-nji ýylda normandlaryň çozuşyna çenli elde saklamagy başardy. Şol geçen döwrüň içinde ada aglabidleriň, fatimileriň, kelbileriň golastynda boldy.

Bu ýerde musulmanlaryň güýjüni gaçyran sebäp bolsa, ýerli halkdan has beter sebite gelen musulman häkimleriň az wagtyň içinde öz merkezi hökümetlerine baş galdyryp, topalaň turuzmagydy.

Bu ýagdaý has beterem fatimileriň döwründe köp gaýtalandy, gozgalaň turzan häkimi basyp ýatyrnak üçin ugradylan häkim gapma-garşylyklary basyp ýatyrnak badyna öz hökümdarlygyny ygylan edip, täze gozgalaňyň başyny başlaýardy.

Palermonyň paýtagt bolan musulman Sisiliýasybda 300-e golaý metjit gurlupdy. Edil Andalusda bolşy ýaly, Sisiliýada-da jöhitleriň we hristianlaryň ujypsyz salgytlardyr paçlar bilen azat durmuşda ýaşap bilmegi hökümete içerden düýpli gozgalaň ýa-da nägilelik turmagynyň öňüni alýardy.

Uzak wagtlaap wizantiýaly häkimleriň diýdimzorlugyndan ýadan italýan hristianlary şeýle hoşniýetli hökümetden diýseň hoşaldy.

Musulmanlar Italiýany mazaly özgertdi. Mysal üçin pyrtlyk baglaryny ýetişdirmekleri, Eýrandan gawun getirip ekmekleri ýaly gündelik işler bilen birlikde ylmy ugurda-da möhüm

üýtgeşmeleri girizdiler. Grek medeniýete ýakyn deltada ýerleşen Sisiliýa musulmanlarynyň ylmy tejribesi grekleriň antiki pähim-paýhasynyň utgaşygyny emele getirdi.

Bu üýtgeşmelere ýakyndan şaýatlyk eden italýanlaryň intellektual aňynda rewolýusion öwrülişik emele gelipdi. Ebu Abdylly el-Karani, Ebu Said ibn Ybraýym, Ebu Bekir es-Sikilli, Ibn Abi Usaýbiýa, meşhur pelsepe daşyny gözleýji Ibn el-Muaddib Sisiliýanyň ýetişdiren saýlama alymlaryndandy.

Şeýle-de «Dünyäni gezmäge höwesegiň keýpihon syýahaty» eseri bilen tanalýan syýahatçy alym el-Idris hem Sisiliýada ýetişen ajaýyp alymlaryň biridi.

Bu alymlar andalusly alymlardan tapawutlylykda geometriýada, matematikada, medisina ylymlarynda öňe saýlanýardylar. Gürrüňsiz, bularyň aňyrsyndaky düýp sebäplerden birem Platon we Sokrat ýaly gadymy grek alymlarynyň watanyna goňşy bolup ýaşamagyňam ýiti täsirleri bardy.

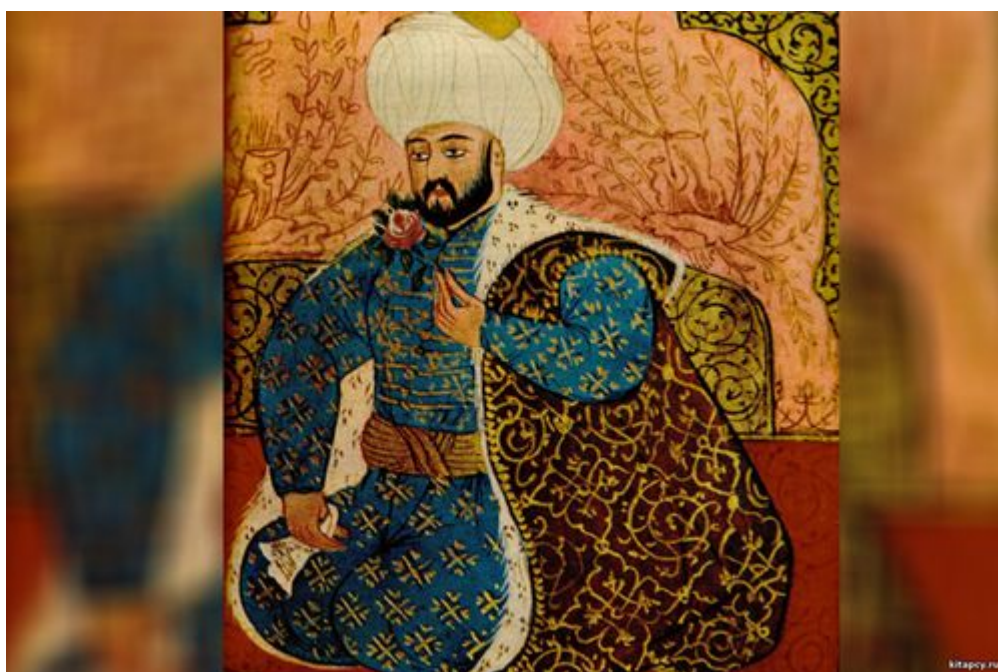
Musulmanlar Sisiliýada, 827-nji ýyl

• **Sisiliýanyň çagşamagy**

Hiç bir düýş baky dowam etmeýär, başlangyjy bolan her bir zadyň soňy-da bar. Andalusyň kiçijik hemrasy ýaly şugla saçan ajaýyp Sisiliýa döwleti-de indi öňki haýbatly döwürlerindäkisi ýaly däldi. Musulmanlaryň öz aralaryndaky agzalalygy,

oňşuksyzlygy geleňsizligi Sisiliýa hem ýolukdy. Angliýa çenli uzaýan ümmölmez territoriýada basybalyjylykly hereketlere başlan normandlar 1061-nji ýyldan başlap, Sisiliýadaky musulman döwleti-de basyp almaga girişdi we 1091-nji ýylda adany doly eýeledi.

Musulmanlar üçin taryhyň eden öwrümine seretseňizläň, normandlaryň bular ýaly arkaýyn basyp almaklarynyň sebäbi-de Palermonyň emiri Ibn at-Timnahyň beýleki emirleri ýeňmek üçin olary ýarymada çagyrmagy boldy. Şeýle-de bolsa, Italiýadaky musulman ýaşaýşy doly tamamlanmandy, ol diňe Fatih Soltan Mämmede çenli üç-dört asyryk arakesmä çykypdy...

• **Fatih Soltan Mämmet we Sisiliýa**

Albaniýanyň hökümdary Isgender begiň turzan gozgalaňlary we Napoliniň bu gozgalaňlardaky roly Italiýa ýöriş etme kararynyň iň esasy sebäbi boldy.

Rim papasy Sikst IV bilen Napoliniň koroly Alfonso V has soňra Florensiýanyň, Wenesiýanyň, Milanyň, Ferraranyň häkimiýetleri-de Osmanlynyň bolup biläýjek ýörişlerine garşy bilelikde hereket etmegiň pikirine gelipdiler. Emma Florensiýa bilelikde hereket etmek babatda beýleki şäher döwletleri ýaly höwesli däldi.

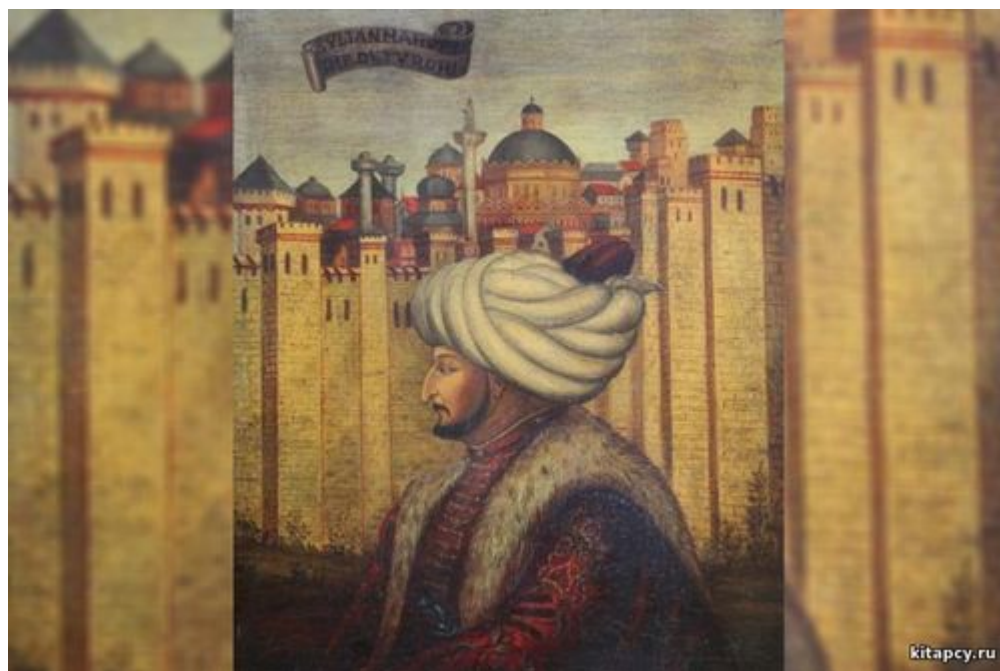
Gedik Ahmet paşa Wlýorany harby daýanç nokady hökmünde ulanyp, Italiýa ýarymadasyny basyp almaga girişdi. 1480-nji ýylyň 28-

nji iýulynda Apuliýany eýelän osmanly güýçleri ümzügini Otranto dikdi.

Garaşylyşy ýaly, italýan şäher döwletleri bir bitewi güýje öwrülip, Osmanla garşy düýpli garşylyk görkezip bilmediler.

Rim papasy italýan şäher döwletleriniň agzyny birikdirip bilmejegine göz ýetirenden soň, wenger koroly Matýaş Korwiniň üsti bilen Albaniýadaky gozgalaňy gorjamagy synap gördi. Bu synanşyk belli bir derejede şowuna düşüp, Osmanlynyň badyny ýuwaşadypdy, emma Otrantony ellerinde saklatmandy.

Otrantodan soň Rim türklere iki ädimlik ýerdedi...

Otrantonyň eýelenmegi

- **Fatihiniň ölümi we Otrantonyň elden gitmegi**

Fatih Soltan Mämmet 1481-nji ýylyň 3-nji maýynda mamlýuklaryň üstüne ýörişe çykan wagtynda Gebze tarapdaky Tekfur köşgüniň golaýynda aradan çykdy. Ol aradan çykanda ýaňy 51 ýaşapdy. Patşanyň meýdi gizlinlik bilen Stambula ugradyldy.

- *Otrantoda Gedik Ahmet paşanyň heýkeli*

Bu ölümiň yzyndan Otrantony eýeleýji Gedik Ahmet paşa birujy ýene Rime baryp direýän başga bir hadysa – Jem soltanyň turzan gozgalaňyny basyp ýatyrmak üçin watanyna dolandy.

Onuň ýerine bellenen Süleýman paşa Gedik Ahmet paşa ýaly işbaşarjaň ýolbaşçy dälidi. Hatda ol Otrantony elden gidereni bilen çäklenmän, italýanlaryň eline ýesir hem düşüpdi.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

Duşenbe, 17.07.2023 ý. Taryhy makalalar